

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ ВВІЧЛИВОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

FOREIGN EXPERIENCE OF USING THE PRINCIPLE OF COMITY IN CONFLICT OF LAWS

Якушев О.В., студент III курсу факультету юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена історії появи, розвитку, тлумачення та особливостям використання принципу міжнародно-правової ввічливості (comity) в міжнародному приватному праві сім'ї держав, що належать до сім'ї загального права. Розглянуто різні підходи до визначення поняття досліджуваного принципу. Особливо у статті акцентується увага на тому, що окремим науковцями даний принцип з огляду на його фундаментальний та засадничий характер пропонується розглядати як доктрину. Ввічливість як засада міжнародного права апелює до здатності однієї юрисдикції, в межах якої відбувається розгляд справи, вирішення спору, визнавати рішення юрисдикції. Відповідно розкрито взаємодію принципу з поняттями державного суверенітету, територіальної та судової юрисдикції, легітимності державної влади.

Досліджено історико-правові передумови та причини, що зумовили формування ідеї про незаперечення чинності актів іншого правопорядку. Важливо врахувати, що розглядуваний принцип має давню історію, яка тягнеться від XIII ст. Встановлено, що дана доктрина пройшла декілька етапів становлення та розвитку: від теоретичної правничої засади в колі нідерландських науковців XVII ст. до використовуваного в судовій практиці Англії, США та інших держав принципу з другої половини XVIII ст. У статті вказується, що важливу роль в оформленні принципу ввічливості відіграли такі визначні юристи, як У. Губер, В. Мюррей, Дж. Сторі.

Розглянуто співвідношення принципу ввічливості із засадою взаємності, яка знайшла втілення в регулюванні міжнародного приватного права законодавством держав романо-германської правової сім'ї. Щодо даного співвідношення наявна чимала критика доктрини ввічливості, втім стаття підтримує думку про її самостійний характер.

Окремим елементом дослідження став огляд процедури виконання рішень, до яких судами застосовується принцип ввічливості. Також зосереджено увагу на тому, що визнання рішення іншої юрисдикції не передбачає попередню перевірку його законності, що втілює ціль даної засади уникати непорозуміння у сфері міжнародного регулювання приватноправових відносин.

Окреслено вплив наукового доробку Ф. К. фон Савіньї на те, що державами континентального права було відхилено застосування принципу ввічливості через появу національного законодавства та міжнародних договорів, що закріплюють різні колізійні прив'язки.

Ключові слова: принципи міжнародного приватного права, принцип ввічливості, принцип взаємності, колізійна прив'язка, система загального права.

The article is devoted to the history of the emergence, development, interpretation and specific features of the use of the principle of comity in conflict of laws among Common law states. I consider various approaches to the definition of the concept of the principle under study. The article also focuses on the fact that some scholars propose to consider this principle as a doctrine, given its fundamental and basic nature. Comity as a principle of international law refers to the ability of one jurisdiction within which a case is being considered and a dispute is being resolved to recognise the decision of another jurisdiction. Accordingly, I have revealed the interaction of the principle with the concepts of state sovereignty, territorial and judicial jurisdiction, and the legitimacy of state power.

I study the historical and legal background and reasons which led to the formation of the idea of non-negation of the validity of acts of another legal order. It is important to keep in mind that this principle has a long history dating back to the thirteenth century. This doctrine has gone through several stages of formation and development: from a theoretical legal basis among Dutch scholars of the seventeenth century to the principle used in the judicial practice of England, the USA and other states since the second half of the eighteenth century. The article points out that such prominent lawyers as U. Huber, W. Murray, and J. Story played an important role in the development of the comity principle.

The study focuses on the correlation between the comity principle and the principle of reciprocity, which is embodied in the regulation of conflict of laws by the laws of the states of the Romano-Germanic Legal System. While there is considerable criticism of the comity doctrine, the article supports the view that it has an independent character.

A separate element of the study was a review of the procedure for enforcement of judgments to which courts apply the comity principle. I also focus on the fact that the recognition of a judgment of another jurisdiction does not require a preliminary verification of its legality, which embodies the purpose of this principle to avoid misunderstandings in the field of international regulation of private law relations.

The article outlines the impact of F. K. von Savigny's scientific work on the fact that the continental law states have rejected the application of the comity principle due to the emergence of national legislation and international treaties establishing different conflict-of-laws rules.

Key words: principles of conflict of laws, principle of comity, principle of reciprocity, conflict-of-laws rule, common law system.

У конфліктному праві держав англо-американської правової сім'ї особливе значення має принцип міжнародно-правової ввічливості (comity). Його поява та розвиток були зумовлені процесами незалежності низки правопорядків, які мусили вирішити питання ставлення до рішень, що ґрунтувалися на іноземному праві. Розвиток взаємодії фізичних та юридичних осіб у галузі приватноправових відносин із іноземним елементом значно розширив сферу застосування даного принципу. Його основні положення є доволі диспозитивними, а сам він не втілюється у писаному законодавстві. Одночасно принцип ввічливості майже не знаходить вияву в доктринах міжнародного приватного права, які пропонують правознавці романо-германської правової сім'ї, відповідно й Україні, хоча заперечити вплив даної концепції на розвиток усього вчення про конфлікт правопорядків неможливо.

Сама категорія comity подекуди розглядається не лише як основоположний принцип, а – як доктрина. Її сутність поля-

гає в тому, що одна юрисдикція здатна визнавати та виконувати рішення іншої юрисдикції, за винятком випадків, коли це суперечить правопорядку першої. Особливістю ввічливості у царині конфліктного права виступає те, що вона не є імперативним, зобов'язальним принципом, втім одночасно їй не притаманне вираження суто доброї волі. Доцільно сказати, що сама доктрина неодноразово піддавалася критиці через застосування поняття «ввічливість» (comity) з огляду на суперечливість даної дефініції. Відповідно прийнято апелювати до того, що її зміст розкривається через баланс між інтересами у визнанні рішень органів іншого правопорядку з метою забезпечення певної зручності в регулюванні з паралельним урахуванням прав та інтересів осіб, на яких поширюється власна юрисдикція. Саме так виклав розуміння доктрини ввічливості Верховний Суд США у справі *Brown v. Babbitt Ford* 1977 р. [1, с. 327–328].

Як особливість даної доктрини варто виокремити її вагомий вплив на правозастосування з урахуванням пози-

цій установ іноземної юрисдикції. Певною проблемою у цьому напрямку виступає те, що сам принцип ввічливості не завжди здобуває широке закріплення у законодавстві держав загального права, хоча звернення до доктрини *comity* подекуди є важливим в контексті її взаємодії з нормами міжнародного публічного права, що регулюють антімонополюну політику та конкуренцію [2].

У науковій площині тлумачення принципу ввічливості щодо регулювання конфлікту правопорядків є доволі розмаїтим. Так, можна говорити про те, що дана доктрина є однією з підвалин для урахування державного суверенітету, територіальної цілісності, територіальної юрисдикції, поваги та пошани до легітимних органів влади, відмови від формальностей, що ускладнюють застосування судових рішень на території іншої держави. Така «неконкретність» доктрини ввічливості дійсно створює певну невизначеність, через що може розглядатися як зайве обтяження системи принципів міжнародного приватного права. Втім ми солідарні з думкою про те, що буде неправильним ігнорувати або заперечувати необхідність існування даного принципу, адже він не обов'язково реалізується через звернення до нього у своїх рішеннях тієї чи іншої юрисдикції, а й може бути основою для створення правових норм, що закріплюватимуть колізійне регулювання [3, с. 328].

Історія зародження принципу ввічливості тягнеться ще з Середньовіччя. Сама доктрина постала на протигагу пануючій у Європі від XIII ст. італійській доктрині статутизму, яка визнавала універсальність колізійних прив'язок про місце вчинення юридично значимої дії або місце перебування майна. Статутистський підхід до вирішення конфлікту правопорядків відзначався простотою і задовольняв регулювання в умовах ще доволі слабких контактів між державами та містами. Ця ситуація значно змінилася станом на кінець XVII ст. Нову доктрину *comitas gentium* («цивілізованості націй») сформували нідерландські правники, які мали вирішити питання чинності іспанського права на території голландських провінцій, що ставали незалежними. Особливу роль у розробці принципу ввічливості відіграв юрист Ульріх Губер, який розглядав таку новацію вдалим вирішенням питання непорушення незалежності та суверенітету попри дію іноземних правових норм. Таким чином дана доктрина спершу постала саме як принцип міжнародного публічного права, поступово знайшовши розвиток і в царині конфлікту законів. Губер стверджував, що суверени «мусять діяти так із міркувань ввічливості, аби права, набуті в межах держави, зберігали свою силу скрізь, де вони не завдають шкоди повноваженням цього уряду чи правам його підданих» [4, с. 22–23].

У XVIII ст. принцип ввічливості оформився в англійському праві завдяки одному з суддів Королівської лави В. Мюррею, лорду Менсфілду. Саме він підкреслив дискреційність повноважень юрисдикції щодо застосування даної доктрини. У такому підході Менсфілд виходив із того, що визнання рішень іншої юрисдикції не повинно посягати на власний правопорядок. Показовою щодо цього стала справа *Somerset v. Stewart* 1772 р. щодо африканця-раба з американських колоній Сомерсета. Спир стосувався питання про те, чи звільнялася особа-раб від такого правового статусу внаслідок довготривалого перебування в Англії, право якої не визнавало рабства. Щодо цього англійський суд не визнав такий статус Сомерсета і відповідно відмовив у задоволенні вимог рабовласника Стюарта, послаившись на те, що застосування принципу ввічливості до правових актів колоній суперечило б власне англійському правопорядку. Ця справа стала знаковою саме через те, що змогла закріпити один із критеріїв обмеження застосування доктрини ввічливості [4, с. 23–24]. Додамо: варто погодитися з думкою про те, що таке обмеження мусить передбачати наявність найбільш переконливих обставин і не може набувати рис постійного, адже

це призвело б до певної анархії в регулюванні приватно-правових відносин на міжнародному рівні. Розумним у втіленні такого обмежувального критерію є посилання на основи публічного правопорядку сторони, де здійснюється визнання, та їхні відмінності з правом, застосованим у справі іноземним рішенням. Ба більше, недоцільність застосування принципу ввічливості можлива і в разі порушення іноземним судом його ж власного процесуального права, наприклад, щодо ненадання відповідачеві можливості бути заслуханим [1, с. 330–332].

Ретельне окреслення зміст принципу ввічливості відбув у науковому доробку одного з фундаторів вчення про конфлікт законів, американського правника Дж. Сторі. На ґрунті його напрацьовань даний принцип був частково сполучений з суміжним принципом взаємності [5, с. 399]. Однією з визначальних у цьому процесі стала позиція Верховного Суду США у справі *Hilton v. Guyot* 1895 р., що апелювала одразу до двох принципів – ввічливості в контексті презумпції його застосування щодо рішень різних юрисдикцій та взаємності, навіть попри відсутність його закріплення в певному міжнародному договорі. Натомість доктрина ввічливості не є цілком залежною від принципу взаємності. Зазначена презумпція є важливою, адже не вимагає від позивача по справі доведення, що рішення суду обраної ним юрисдикції було б визнано судом іншої за схожих обставин. У протилежному випадку принцип взаємності міг би зовсім перекреслити можливість реалізації міжнародно-правової ввічливості, адже один випадок незастосування зумовив би процес заперечення дійсності іноземного рішення з боку іншої юрисдикції [1, с. 330]. Саме з цього питання співвідношення принципів беруть початок дискусії про доцільність використання доктрини *comity* у конфліктному праві, адже сам принцип з'явився в системі міжнародного публічного права, тому його використання вбачалося справою суверенів, а не судів. Крім того, така критика часто апелює до необхідності саме двосторонньої ввічливості, тобто взаємності щодо рішень іншої юрисдикції [6]. Усе ж, на наш погляд, більш обґрунтованою є думка про самотійне значення принципу ввічливості. Справедливою є теза про те, що значення своєрідної основи міжнародно-правового «етикету» принцип ввічливості має на тій підставі, що відмова від його застосування може бути визнана як нехтування суверенітетом іншої держави [7, с. 277, 284]. Важливо підкреслити, що принцип взаємності знайшов своє втілення і в Законі України «Про міжнародне приватне право», зокрема в його ст. 11 [8]. Одночасно доктрина ввічливості так і лишається надбанням держав загального права.

Дискусійним від самої появи категорії *comity* в доробку Дж. Сторі залишалося питання про характер її співвідношення із правилом, закріпленим ст. 4 Конституції США, яка містила положення про повну довіру між штатами у визнанні судових рішень та актів інших органів влади один щодо одного. У цьому питанні знайшла прояв така риса розвитку колізійного регулювання США, як першочергове акцентування уваги на питаннях організації взаємодії юрисдикції між штатами, а не між Союзом та іншими державами [1, с. 327–329]. Додаткового критицизму в американському конфліктному праві принцип здобув через своє втілення суто в понятті «ввічливості». Інший значний розробник американської доктрини про конфлікт законів С. Лівермор у 1828 р. застерігав від такого «доброзичливого підходу» щодо чужоземного закону. На його думку, доктрина *comity* втілювала надто ідеалістичне уявлення про взаємовизнання правопорядків, що «різало вуха, коли долинали з вуст суддів». У такому ж скептичному напрямку щодо *comity* висловлюється певна критика і до сьогодні. [9, с. 1–2]. Водночас наразі стає зрозумілим, що тенденції світової глобалізації, зокрема у галузях, дотичних до приватноправових відносин, є об'єктивною підставою для подальшого розвитку саме неписаного принципу

ввічливості, котрий надає можливість визнання остаточності рішень іншої юрисдикції і таким чином є допоміжним щодо принципу *res judicata* у вимірі його міжнародного втілення.

За досліджуваною доктриною існує процедура, що передбачає не лише визнання, а й виконання акту іншої юрисдикції. З цього приводу окремі правники теж мали неоднозначну позицію. До прикладу, ще станом на XIX ст. англійські суди визнавали виконання постанови іноземного суду національними органами, не апелюючи до доктрини ввічливості, проте вважаючи, що така постанова є чинною щодо місцевої юрисдикції в силу того, що породжує юридичні зобов'язання. Одночасно це не пояснювало, чому такі судові рішення мають юридичну силу в межах іншого правопорядку і чому немає підстав для вирішення справи завдяки національному судові, якщо спірні правовідносини пов'язані з цим правопорядком також. У межах британського права щодо цього виробилася певна особливість, адже конкретне рішення іноземного суду в ній не може бути виконано, втім, керуючись доктриною, суд може сформулювати власне рішення, що повністю конвертуватиме висновки іноземного. Але в загальному контексті реалізація принципу ввічливості значною мірою вирішила це питання і дозволила не виносити окремих судових рішень у межах двох різних правопорядків щодо одного і того ж спору [3, с. 335–336].

У правовій та зокрема судовій практиці держав загального права усталілися низка правил, що впливають із принципу застосування рішень іноземної юрисдикції. До прикладу, якщо в межах одного правопорядку було розірвано шлюб із вказівкою у відповідному акті про припинення майнових зобов'язань одного з подружжя щодо іншого, то в іншій юрисдикції не може порушуватися питання про визнання права на отримання аліментів. Цікавим є вплив доктрини *comity* на спори про відшкодування шкоди. У випадках, коли суд одного правопорядку вирішує спір, керуючись нормами про сприяючу недбалість позивача (*contributory negligence*), яка передбачає неможливість відшкодування за таких обставин, ця ж особа не може позиватися з того ж питання до суду, що застосовує положення про порівняльну недбалість (*comparative negligence*), згідно з якою недбалість позивача впливає на пропорційне зменшення суми відшкодування [1, с. 329–330].

За загальним правилом, застосування доктрини ввічливості передбачає, що суд не перевіряє дійсність рішень, які стосуються майна на території іноземного суверенітету. Цей підхід стосується не лише судових постанов, але й актів органів законодавчої та виконавчої влади. Поширення дане правило набуло у Великобританії та державах її Співдружності. Одним із напрямків такого визнання є незаперечення рішень іноземного уряду про конфіскацію чи націоналізацію певного майна. До прикладу, у 1920 р. британська Королівська лава розглядала справу, яка стосувалася більшовицького декрету про одержавлення лісопильних та деревообробних підприємств, вартість яких перевищувала певну суму і які належали англійській юридичній особі. Тоді з цієї справи висловила позицію і Палата Лордів, яка вказала на те, що не розглядатиме законність даного декрету з огляду на попереднє визнання більшовицького уряду де-факто [3, с. 336].

Виходячи з того, що концепція ввічливості в транснаціональному регулюванні приватноправових відносин назвичай розглядається як інструмент м'яких стандартів і правил, її основною метою залишається уникнення не просто конфлікту правопорядків та юрисдикцій, а й недопущення міждержавних непорозумінь. Як приклад можна

згадати й те, що після появи в США наприкінці XIX ст. антитрестового Закону Шермана американські суди розглядали справи за його приписами якомога лояльніше щодо іноземних нормативних актів з фіксування цін картелями, керуючись доктриною та, як зазначав колишній суддя Верховного суду США С. Брейер, продовжуючи добрі наміри американського законодавця [9, с. 19–20].

У вимірі континентальної правової системи принцип *comity* під впливом робіт Дж. Сторі знайшов своє доктринальне осмислення у працях відомого німецького юриста XIX ст. Ф. К. фон Савіньї. У його роботах значну увагу приділено розробці колізійних правил для чіткого імперативного визначення держави, за правом якої мають розглядатися ті чи інші спори. Савіньї певною мірою відкидав балансування між національними інтересами та міжнародною взаємоповагою, як це передбачає доктрина *comity*. У подальшому кодифікація права європейськими державами, зокрема під впливом доробку Савіньї, зумовила появу писаних колізійних норм, до яких пізніше додалася низка міждержавних договорів, що стосувалися приватноправових відносин [9, с. 5–7]. Таким чином, романо-германська правова традиція значною мірою витіснила неписаний принцип ввічливості на користь формалізованого колізійного законодавства, чим позбавила судові органи дискреційних повноважень у цій сфері. Очевидно, що такі тенденції вплинули й на українську доктрину міжнародного приватного права.

Наостанок підкреслимо, що іноземна наука конфліктного права певною мірою скептична до розглядуваного принципу. Попередній досвід критичного ставлення наукового правничого кола до підходу, який пропонує доктрина *comity*, зумовив низку публікацій з приводу «нежиттєздатності» даного концепту та його вичерпання. Втім інакшою є ситуація у правозастосовній площині, де суди Британії, США, Канади, Австралії та низки інших правопорядків успішно використовують принцип міжнародно-правової ввічливості [10, с. 311, 317–318]. Виходячи з цього, ми підтримуємо думку про те, що жодної деактуалізації даного принципу міжнародного приватного права не відбулося, а навпаки – йому вдалося випередити час своєї появи, унаслідок чого він є незамінним у сучасних державах загального права.

Врешті, підбиваючи підсумки доцільно говорити про надзвичайну універсальність доктрини *comity* в конфліктному праві держав загального права. Наразі визнання рішень іноземної юрисдикції є вкрай актуальним з огляду на динаміку процесів міжнародного регулювання приватноправових відносин, за якої не викликає сумніву необхідність існування механізмів урахування транскордонної юрисдикційної сфери дії національних законів. У першу чергу принцип міжнародно-правової ввічливості апелює до повноважень різних національних судових органів, котрі навіть в умовах певних політичних суперечностей між урядами здатні взаємознавати рішення один одного, керуючись положеннями про самостійність судової гілки влади. Розглянута нами доктрина має свої особливості, застереження та обмеження в застосуванні. Крім того, її поява та розвиток була зумовлена низкою важливих історичних процесів, що сформували принцип ввічливості в сучасному розумінні. Неоднотайними є погляди науковців, спеціалістів із конфліктного права, на дану доктрину. Водночас варто наголосити, що Україні, як і низці держав континентальної правової сім'ї, доцільно звернути увагу на принцип міжнародно-правової ввічливості, значно більш ефективний, ніж закріплений у вітчизняному законодавстві про міжнародне приватне право принцип взаємності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bleimaier J. K. The Doctrine of Comity in Private International Law. *Catholic Lawyer*. 1979. Vol. 24. № 4. P. 327-332.
2. Gerber D. Comity. *Global Dictionary of Competition Law*, Art. N° 12200. URL: <https://www.concurrences.com/en/dictionary/comity#:~:text=The%20term%20%E2%80%9Ccomity%E2%80%9D%20is%20used,consideration%20in%20making%20legal%20decisions.> (дата звернення: 18.09.2024).
3. Edelman J, Salinger M. Comity in private international law and fundamental principles of justice. *A conflict of laws companion*. 2021. P. 325-356.
4. Paul J. R. The Transformation of International Comity. *Law & Contemporary Problems*. Vol. 71:19. 2008. P. 19-38.
5. D'Alterio E. From judicial comity to legal comity: A judicial solution to global disorder?. *International journal of constitutional law*. Vol. 9. № 2. 2011. P. 394-424.
6. Allsop J. J. Comity and commerce. *Address to the 16th Conference of Chief Justices of Asia and the Pacific*. 2015. URL: <https://20.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/journals/FedJSchol/2015/27.html> (дата звернення: 19.09.2024).
7. Деяк Я. Застосування принципу взаємності в інституті визнання та виконання іноземних судових рішень. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету Одеська юридична академія*. Вип. № 3. 2016. С. 274-287.
8. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
9. Dornis T.W. Comity. *Chapter in Encyclopedia of Private International Law (Jürgen Basedow Et Al. (Eds.))*. 2017. 26 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2992808 (дата звернення: 20.09.2024).
10. Schultz Th., Mitchenson J. Rediscovering the Principle of Comity in English Private International Law. *European Review of Private Law*. 26.3. 2018. P. 311-340.